

Марія КВАК

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Обґрунтовано проблему оцінювання національного багатства України та використання його з метою здійснення економічного аналізу та прогнозування. Відображено динаміку національного багатства України, пріоритетною складовою якого є людський капітал. Запропоновано індикатор ефективності функціонування економіки України.

Національне багатство є нагромадженням запасом ресурсів та благ, який виступає пріоритетним визначником результатів економічної діяльності та можливостей нації щодо майбутнього соціально-економічного розвитку. Воно формує матеріальну і духовну культуру нації та її найвищу цінність – людину. В різні періоди існування людства змінювалась увага дослідників до цієї макроекономічної категорії: від широкої популярності до повного забуття. Адже національне багатство збагачується відображенням економічного, соціального, екологічного прогресу чи регресу суспільства. Відповідно до зміни пріоритетів та джерел економічного зростання важливого значення набувають тенденції його гуманізації та екологізації. В останньому десятилітті ХХ століття посилилась цікавість економістів та статистиків до методологічних проблем оцінки національного багатства. *Актуальність* їх розв'язання підкреслюють дослідження, здійснені ООН (спеціалістами Статистичної комісії та Світового банку). Саме в межах цієї міжнародної організації узагальнюється світовий досвід таких досліджень, виробляються рекомендації для обчислення відповідних статистичних показників та здійснюються їх експериментальні оцінки.

Дослідження національного багатства та його елементів здійснюють такі науковці: Г. Аширова, В. Близнюк, В. Богачов, А. Ванштейн, Л. Гринів, С. Дорогунцов, Н. Збагерська, Я. Кваша, В. Кіріченко, Я. Кронрод, Л. Нестеров, Б. Пасхавер, Д. Пасхавер, Н. Руденко, Г. Сорокін, С. Струмилін, Н. Федоренко, М. Хвесик, С. Шумська.

Після розпаду СРСР поділ національного багатства відбувався за так звану «територіальною ознакою». Внаслідок цього до Росії перейшло 60% загального обсягу національного багатства СРСР, до України – 16%, Білорусії – 3,6 %, в республіках Прибалтики залишилось 3,2%, середньоазіатським республікам – більше 11%, закавказьким республікам – 3,9% «загальносоюзного» національного багатства[3]. На передній план вийшла проблема оцінювання національного багатства та використання його з метою здійснення економічного аналізу та прогнозування. Її розв'язанню перешкоджала глибока економічна криза, яка супроводжувалась гіперінфляцією, та перехід вітчизняної статистики на систему національного рахівництва.

© Марія Квак, 2008.

Тому довгий час національне багатство України в офіційній статистиці відображалось не повністю. Це призвело до так званого “проїдання” і фактичної втрати багатьох елементів національного багатства.

Відсутність єдиної системи оцінки елементів національного багатства та недосконалість методик його обчислення викликає необхідність формувати власний системний підхід, який був би зорієнтованим на правдиве відображення економічних пропорцій і тенденцій розвитку, уніфікацію методології та принципів здійснення оцінки національного багатства та його елементів в рамках розширеної концепції національного багатства. Ефективному розв’язанню цієї проблеми сприятиме попередній аналіз національного багатства України в 2000–2005 роках [6, 75]. Це дасть можливість більш повного дослідження цієї макроекономічної категорії.

Отже, динаміка національного багатства України характеризується деяким зростанням: з 7,7 трлн. грн. у 2000 році до 9,9 трлн. грн. у 2005 році (рис. 1). Найбільший темп зростання зафіксовано у 2005 році – 8,5%, що перевищило темп зростання у 2001 році на 1,1%. Найвагоміша частка у структурі національного багатства України 2005 року належить людському капіталу як результату нагромадження знань, досвіду, умінь, здоров’я і інших факторів якості населення (46,7%), дещо менші частки (34,9% та 12,6%) – природному та основному капіталу відповідно (рис. 2).

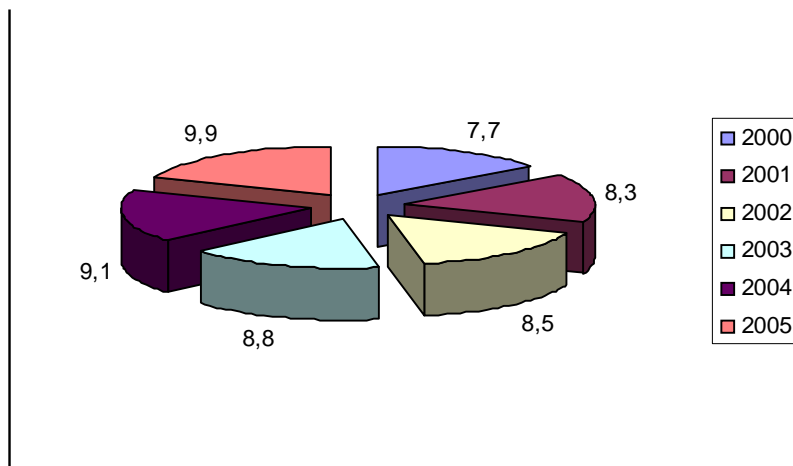

Рис.1. Динаміка національного багатства України в 2000–2005 рр., трлн. грн.

Водночас варто зазначити, що частка людського капіталу у структурі національного багатства зменшується (з 55,7% у 2000 році до 46,7% у 2005 році). Тому зараз важко передбачити, який шлях розвитку обере Україна: спрямує свій потенціал на нарощування людської складової багатства як найефективнішого фактора сталого (збалансованого) розвитку країни, чи на зростання лише

матеріально-речових елементів багатства, від якого більшість країн вже давно відмовилися. Обрання першого шляху розвитку дозволить Україні забезпечити нову якість економічного зростання через впровадження інноваційної моделі розвитку національної економіки.

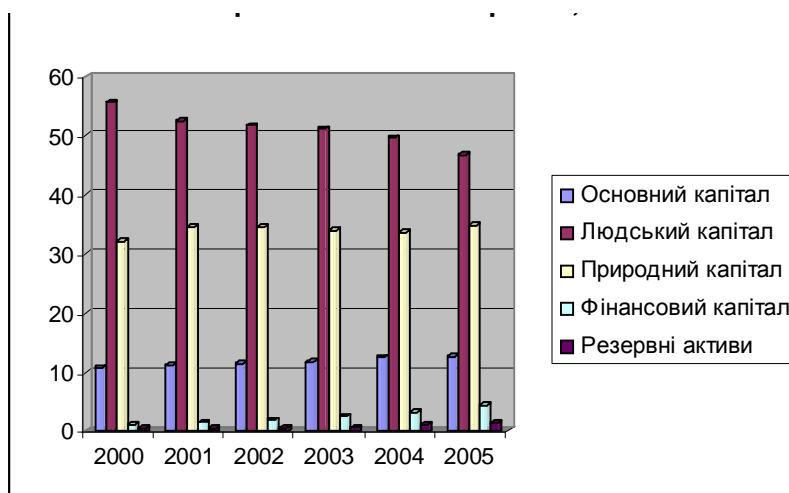

Рис. 2. Структура національного багатства України в 2000–2005 рр., %

Природні ресурси тепер трактуються не як “бездонний резервуар” дарів природи, а як ресурс, який може вичерпатися з плином часу. Тому на його відновлення потрібно витратити великий обсяг праці та цілеспрямованої господарської діяльності.

Використання природних ресурсів в економіці має важливе практичне значення. Це вимагає адекватної оцінки їх обсягу, яка здійснюється для:

- ведення кадастрів природних ресурсів і формування єдиного державного банку даних оцінки окремих видів природних ресурсів;
- розробки стратегій, довгострокових планів розвитку економіки країни;
- вибору оптимальних параметрів експлуатації (використання) природних ресурсів;
- відображення в структурі національного багатства країни питомої ваги природних ресурсів;
- визначення економічних активів країни з врахуванням вартості природних ресурсів;
- виявлення економічної ефективності роботи галузей, підприємств і організацій щодо використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- удосконалення господарського механізму управління економікою країни; обґрунтування нормативів видобування корисних копалин у процесі їх видобутку і переробки, нормативів вилучення сільськогосподарських і лісових угідь для потреб будівництва;

– визначення збитків від нераціонального використання природних ресурсів; розробки нормативів економічного стимулювання підприємств і організацій за покращення використання природних ресурсів, їх збереження, і економічних санкцій за порушення норм раціонального природокористування; розумного і об'єктивного оподаткування;

– інших цілей [7].

В Росії на початок XXI століття на людський капітал припадало 50% національного багатства, на природні ресурси – 32%, на основний капітал – 18%; в країнах “великої сімки” – відповідно 78, 4 і 18% [5, 26]. Як бачимо, високо розвинуті країни набагато інтенсивніше використовують свій людський капітал, який є основним стратегічним ресурсом держави та домінуючим фактором інноваційного розвитку. Крім того, його застосування супроводжується малим споживанням природних ресурсів (менше 20%). Саме людський капітал визначає ефективність і конкурентоспроможність економіки, можливості створення високоякісних товарів і послуг, темпи науково-технічних змін. Нерівномірне розміщення і поступове вичерпання природних запасів призвело до того, що країни з однаковим рівнем розвитку мають приблизно однакову виробничу і фінансову забезпеченість. Тому державі потрібно збільшувати витрати на освіту, кваліфікацію, здоров'я, поліпшення житлових умов і інших сторін рівня життя населення, розширювати “середній клас”, що сприятиме збільшенню “інвестицій в людину” як на рівні сім'ї, так і в суспільстві. За прогнозами спеціалістів питома вага населення, яке має основні ознаки середнього класу (рівень доходів, професійно-освітній статус, можливості самовизначення), зростає з 22% у 2003 р. до 32% у 2009 р., 38–40% – у 2011 р. та 45% у 2015 р. [4, 260]. Ці інвестиції призведуть до нагромадження і споживання суспільством певного обсягу “людського капіталу”, який забезпечить зростання кількості вироблених товарів і наданих послуг, підвищення рівня доходів населення. Адже підготування і випуск на ринок праці освіченої, творчої та активної робочої сили, забезпечення її кваліфікаційної і територіальної мобільності є однією із першооснов життєдіяльності національної економіки.

Зараз розвиток людини є кінцевою метою, а економічне зростання сприймається лише як засіб досягнення цієї мети. Адже розвиток людини визначається не великою кількістю товарів і послуг, а рівнем збагачення матеріального і духовного життя людей. На жаль, ще потрібно розробити методи збалансування попиту і пропозиції на людський капітал. Це дозволить суспільству динамічно розвиватися і виробляти відповідну державну політику.

Поряд із людським капіталом для характеристики демографічного і трудового потенціалів використовується індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) або індекс людського розвитку. Він розроблений спеціалістами Програми розвитку ООН (ПРООН) для порівняння окремих країн за рівнем розвитку людських ресурсів. У ньому враховані значення для життя людей економічних і соціальних факторів. Цей індекс є середньою арифметичною із трьох важливих індикаторів рівня життя (індексу очікуваної тривалості життя при народженні, індексу рівня освіти населення, індексу реального середньодушового ВВП). Значення цього показника змінюються від 0 до 1 (чим ближче воно до 1, тим вищий рівень розвитку людського потенціалу).

Коли значення його дорівнює 0,8 і більше, держава вважається з високим рівнем розвитку людського потенціалу; від 0,5 до 0,799 – з середнім; 0,5 і менше – з низьким рівнем розвитку. У 2001 р. Україна за індексом розвитку людського потенціалу зайняла 75 місце зі 175 країн. За даними ООН, індекс рівня освіти населення України у 2001 р. становив 0,93 і перевищував середній індекс країн Східної Європи та СНД [4, 116].

На початок третього тисячоліття національне багатство світу становило 550 трлн. дол. [1, 110]. Дані табл.1 вказують на те, що:

- половина світового багатства є власністю країн “сімки” (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, Канада, Японія) та ЄС;
- людський капітал перевищує половину нагромадженого національного багатства світу (365 трлн. дол.) і його роль у процесі відтворення цієї категорії постійно зростає;
- природний капітал нерівномірно розподілений по території світу;
- обчислення національного багатства значно залежить від застосованих розрахункових методів.

Таблиця 1

Національне багатство світу на початок XXI століття

Країна	Національне багатство		У тому числі за видами капіталу, трлн. дол. США		
	Всього, трлн. дол. США	На душу населення, тис. дол. США	Людський	Природний	Відтворюваний
Світовий підсумок	550	90	365	90	95
Країни “сімки” та ЄС	275	360	215	10	50
Країни ОПЕК	95	195	45	35	15
Країни СНД	80	275	40	30	10
у тому числі Росія	60	400	30	24	6
Інші країни	100	30	65	15	20

На жаль, категорія “національне багатство” дуже рідко вживається для порівняльного економічного аналізу з іншими країнами через наявність недосконалої методології вартісних оцінок та відсутність системних досліджень національного багатства України. Адже вони різняться від результатів зарубіжних спеціалістів різними періодами розгляду, кількістю зарахованих до національного багатства елементів, методикою обчислення та ціновими перекрученнями. Як правило, спеціалісти для розробки стратегій макроекономічної політики аналізують динаміку ВВП або його складових. Так, протягом 2000–2003 років ВВП зріс на 32,9%. Номінальний ВВП України у 2003 році склав 263,2 млрд. грн., а в розрахунку на одну особу 5505 грн. За прогнозними розрахунками середньорічні темпи зростання ВВП в Україні протягом 2004–2015 років будуть складати 6–7%, а в країнах ЄС (за даними зарубіжних експертів) – 2,4–2,6% [4, 44]. Ці дані свідчать про проходження

глибоких якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя України, котрі сприятимуть реалізації завдань сталого (збалансованого) розвитку та збільшенню національного багатства.

Однак, такі процеси повинні виконувати функцію підвищення добробуту поточного покоління та нагромадження активів для майбутніх поколінь. Так, В. Фальцман вважає, що потоки продукції і послуг (поточний національний дохід) створюють благополуччя теперішнього покоління людей, а зміни запасів фізичного, природно-ресурсного, людського і організаційно-інституційного капіталу складають майбутній національний дохід і добробут майбутніх поколінь [5, 26]. Звичайно, можна обчислити національний дохід і елементи національного багатства і проаналізувати результати, проте видається сумнівним поділ поточного продукту і багатства в розрізі протиставлення короткострокових і довгострокових цілей і результатів економічного зростання.

Збільшення національного багатства, як правило, ототожнюють зі зростанням ВВП і кількості населення держави. Проте, певні елементи багатства затрачаються на забезпечення цих змін, а акумульований ВВП може не покрити цих витрат. Крім того, частина ВВП споживається на задоволення поточних потреб нації, частина спрямовується на створення майбутніх можливостей відтворення національного багатства, а інша – на його збільшення. Тому ВВП – дуже спрощена модель національного багатства, тобто деяка незначна його частина.

Важливою особливістю багатства є те, що ця категорія повинна використовуватись як економічний ресурс, який необхідний для організації і підтримки людського існування. Адже всі ресурси без соціального призначення і використання для людей не є багатством.

О. Сухарєв національне багатство поділив на дві частини: невикористане при виробництві ВВП багатство (його невикористані елементи) і частина багатства, втілена у ВВП. Тому створений і нагромаджений національний продукт вчений розглядає як елемент національного багатства, яке подає у вигляді такої формули:

$$W = R_k + H_k + F_k + I_k + Y_s,$$

де W – нагромажене національне багатство, яке є в розпорядженні, за визначений період часу;

R_k – природно-ресурсний капітал, з врахуванням відкритих родовищ;

H_k – людський капітал і нагромаджений інформаційно-культурний тезаурус;

F_k – чистий наявний фізичний капітал за зазначений період часу;

I_k – вартісна оцінка інституційного і організаційного капіталу;

$$Y_s = \sum_{t=t_0}^T S_t y_t - \text{збережена і нагромаджена частина валового національного}$$

продукту y_t за період $[t_0; T]$ з часткою заощадження S_t , яка динамічно змінюється.

Науковець запропонував показник відношення валового національного продукту до вартісної оцінки національного багатства країни, який показує, наскільки ефективно економіка використовує багатство в процесі створення національного продукту [5, 36]:

$$K_{ef} = \frac{Y_t}{W}.$$

Отримані за цією формулою значення викликають значну цікавість (табл. 2).

Таблиця 2

Національне багатство і валовий національний продукт на душу населення окремих країн світу [5]

	ВНП на душу, тис. дол.	$K_{\text{еф}}$, %	W, тис. дол. на душу населення
Росія	4,33	0,623	695,89
США	41,53	8,13	507,2
Японія	37,5	16,0	236,2
Німеччина	35,45	7,325	483,67
Україна	1,52	3,57	42,62

Примітка: Розрахунки автора

Як бачимо, найбільшим національним багатством володіє Росія. Проте виробляє менший національний продукт, ніж США, Японія та Німеччина. Водночас Японія, яка має майже втричі менше національне багатство на душу населення від Росії, виробляє майже в 7 разів більший від неї національний продукт (37,5 тис. дол. на душу населення). Найбагатша країна Росія не використовує ефективно свій економічний потенціал. Найбільш ефективно розпоряджається ним Японія. Тому ця країна характеризується найвищим $K_{\text{еф}}$ (16%). Україна виробляє найменший національний продукт [8] із перелічених країн, проте свій економічний потенціал використовує ефективніше від Росії. Отже, цей коефіцієнт показує, який продукт припадає на одиницю національного багатства, тобто є індикатором ефективності функціонування економіки країни.

Національне багатство, як показник загального економічного потенціалу, характеризує загальні можливості держави або регіону, економічну силу, потужність, тобто передусім кількісний бік функціонування економіки. Рівень економічного розвитку та економічний потенціал органічно пов'язані між собою. Перший поєднує кількісну і якісну сторони господарської діяльності, характеризує ефективність наявного економічного потенціалу, тобто рівень використання усіх виробничих ресурсів, можливості задоволення найважливіших національних та індивідуальних потреб [2, 12].

Характеризуючи національне багатство України потрібно вирішити наступний комплекс завдань:

- здійснити оцінку якості національного багатства;
- визначити різницю (співвідношення) між поняттям “національний дохід” та категорією “національне багатство”;
- до категорії “національне багатство” потрібно включити показники охорони довкілля, які сприяють збільшенню багатства шляхом його збереження;
- зробити вартісну оцінку обсягу національного багатства на душу населення;
- напрацювати єдині принципи складу і оцінки природних ресурсів;
- здійснити обчислення національного багатства на рівні регіонів.

Зараз необхідно на законодавчому та інституційному рівні розробити і закріпити

механізми, які б гарантували кожній людині і майбутнім поколінням однакове право на отримання доходу від використання невідновних природних багатств, оскільки національне багатство – власність кожного українця.

Зрозуміло, що не всі країни, багаті на людський капітал і природні ресурси, раціонально та ефективно використовують їх як джерело добробуту нації і чинник збалансованого (стійкого) економічного розвитку. Так, доходи від експорту сировини можуть дестимулювати економічний розвиток, створювати ґрунт для корупції і необґрунтованої економічної політики. Вони мають спрямовуватись на стимулювання економічного зростання і структурної трансформації економіки. Загалом, Україна потребує зміни економічної парадигми. Перехід з сировинної на інноваційну модель розвитку національної економіки сприятиме раціональному використанню національного багатства та збільшенню частки людського капіталу в ньому. Адже економічні перетворення нездійсненні без втручання людського фактора.

Отже, українцям потрібно вибрати правильний спосіб життя і поведінки, щоб мати можливість розвиватися далі і виробити правильні моделі взаємодії людини, суспільства та природи.

Забезпечення стійкого (збалансованого) розвитку України можливо здійснити шляхом залучення всіх здібностей нації, що допоможе вирішити комплекс проблем розвитку і охорони довкілля для подальшого розвитку і процвітання України.

Література

1. Нестеров Л., Аширова Г. *Национальное богатство и человеческий капитал // Вопросы экономики. – 2003. – № 2. – С. 103–110.*
2. Поповкін В. А., Калитенко А. П., Розинка В. О. *Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України // Наукові доповіді. Випуск 24. – Київ: НІСД, 1994.*
3. *Путь в XXI век. Стратегические проблемы и перспективы российской экономики / Под ред. Д. С. Львова. – М.: Экономика, 1999. – 573с.*
4. *Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.*
5. Сухарев О. *Национальное богатство и структурная политика / Экономист. – 2006. – № 2. – С. 24–38.*
6. Шумська С. С. *Національне багатство: методологічні підходи та оцінки по Україні / Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 62–76.*
7. http://www.dpr.ru/journal/journal_9_7.htm.
8. <http://www.finfacts.com/biz10/globalworldincomepercapita.htm>.

Редакція отримала матеріал 10 жовтня 2007 р.